

УДК 343.12

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2023.19.19>**Багрій Т. Я.***кандидат юридичних наук,
суддя**Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області***Денисовський М. Д.***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права**Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола***Сівіцька Г. Є.***здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола*

ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. У кримінальному провадженні важливим є не лише своєчасне виявлення, розкриття та якісне розслідування злочинів, а й дотримання та реалізація процесуальних прав учасників провадження при застосуванні відповідних примусових заходів, визначених Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України, як заходи забезпечення кримінального провадження.

Фігурантами кримінального провадження є не лише особи, які фактично вчинили кримінальні правопорушення та притягуються до кримінальної відповідальності, а й особи, які потерпіли від цих правопорушень та інші громадяни. Права таких осіб також мають бути належним чином забезпечені. Питання забезпечення прав осіб на стадії досудового розслідування заслуговує на увагу, оскільки це найбільш часто використовуваний засіб процесуального примусу. Застосування примусу з боку держави з метою задоволення суспільних та особистих інтересів, які не можуть бути досягнуті без примусу, не є і не може бути добровільним стосовно громадян. Водночас сьогодні проблемним питанням стає процесуальний порядок накладення арешту

на майно, дотримання балансу у виконанні завдань захисту прав власника (володільця) майна й ефективної боротьби зі злочинністю, відновлення порушених майнових відносин унаслідок учиненого кримінального правопорушення чи зняття арешту з майна.

Питанню накладення арешту на майно приділяли увагу багато науковців, такі як Т. В. Смалюк, П. Д. Денисюк, М. В. Лотоцький, А. Ю. Собчук, А. В. Плотнікова, О. Ряшко, Д. С. Биков, О. Котова, О. В. Капліна, Л. Д. Удалова, О. Г. Шило, І. В. Гловюк, Ю. М. Мирошниченко, О. В. Музиченко, А. Е. Руденко, І. Л. Петрухіна, К. Ф. Гуценка та інші.

Проаналізувавши праці цих та багатьох інших вчених можна зазначити, що в контексті новітніх тенденцій правового розвитку питання арешту майна в кримінальному провадженні потребує доктринального переосмислення та врегулювання.

Метою статті є дослідження теоретичних положень та актуальних питань накладення арешту на майно в кримінальному провадженні, зокрема, на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань кримінального судочинства є захист

прав і законних інтересів осіб та організацій, потерпілих від кримінальних правопорушень. Загалом у системі заходів, що застосовує держава щодо забезпечення законності та зміцнення правопорядку, одне із центральних місць посідає захист прав і свобод людини й громадянина. Без дотримання прав громадян діяльність органів державної влади й управління, зокрема Національної поліції, позбавлена будь-якого практичного та гуманітарного сенсу [1, с. 43].

Стаття 41 Конституції України закріплює: Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [2]. Таким чином застосування примусу з боку держави з метою задоволення суспільних і особистих інтересів, які не можуть бути досягнуті без відповідної охорони від злочинних посягань, не є і не може бути свавіллям по відношенню до особи.

Законодавством передбачено обмеження права власності, проте за певним процесуальних умов:

- прийняття такого рішення винятково судом;
- законність, обґрунтованість і вмотивованість такого рішення;
- суворе дотримання порядку здійснення процесуальних дій, які обмежують право власності.

На період воєнного стану ці умови залишаються незмінними. Дотримання відповідними правоохоронними органами цих умов залишається так само необхідним, як і в звичайних умовах, коли не діє особливий правовий режим [4, с. 80].

Отже, у межах кримінального провадження особа може бути позбавлена або обмежена в користуванні правом власності, зокрема під час арешту майна. Питання законодавчого забезпечення арешту майна в кри-

мінальному провадженні на стадії досудового розслідування є динамічними, повсякчас постають нові проблеми в зазначеній сфері. Так, накладення арешту на майно – це захід процесуального примусу, що полягає в забороні, адресованій власнику майна, розпоряджатися та в необхідних випадках користуватися ним, а також у фактичному вилученні майна й передачі його на зберігання [1, с. 43]. Порядок арешту майна у кримінальному провадженні визначає глава 17 КПК України. Згідно ч. 2 ст. 170 КПК України, арешт майна допускається з метою забезпечення:

- збереження речових доказів;
- спеціальної конфіскації;
- конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;
- відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [3].

Указом Президента від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ в Україні введено воєнний стан, тому варто згадати законодавчі зміни, внесені до КПК України у зв'язку з цим, зокрема: ч. 3 ст. 170 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2137-ІХ від 15.03.2022, визначено, що «арешт на комп'ютерні системи чи їх частини накладається лише у випадках, якщо вони отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення або є засобом чи знаряддям його вчинення, або зберегли на собі сліди кримінального правопорушення, або у випадках, передбачених пунктами 2, 3, 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, або якщо їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, а також якщо доступ до комп'ютерних систем чи їх частин обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту» [3].

Звернімо увагу на окремі законодавчі прогалини у регламентації КПК процесуального порядку розгляду клопотання про арешт

майна, а саме відсутність строку, протягом якого слідчий суддя повинен постановити ухвалу про повернення клопотання прокурору, а також строку, протягом якого прокурор повинен отримати та передати у разі необхідності повернуте клопотання слідчому, що створюють підґрунтя для процесуальних зловживань слідчого, прокурора, і, як наслідок, для тривалого і безпідставного порушення майнових прав осіб, чиє майно було тимчасово вилучено.

Відсутність чіткої позиції законодавця у регулюванні цієї процедури ставить у нерівне становище власників майна. Тим не менш, як слушно зазначає М. Задорожний, своєчасне звернення до фахівця-правника, який може надати необхідну правову допомогу як на стратегічному, так і на тактичному рівні відповідно до фактичних обставин справи, збільшує шанси власників на те, що їхні права не будуть порушені, або будуть ефективно відновлені в разі порушення, а це, в свою чергу, сприятиме формуванню позитивної практики відстоювання законних інтересів власників і, зрештою, зміцненню правопорядку в державі [5].

Також варто звернути увагу на деякі невідповідності в КПК України. Так, згідно ч. 1 ст. 172 КПК України клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, тоді як клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд не пізніше трьох робочих днів після його надходження до суду – ч. 2 ст. 174 КПК України [3]. Таким чином, процесуальні строки для сторони обвинувачення і сторони захисту є нерівними.

Окрім того положення ч. 2 ст. 174 КПК України, в якому вказано про необхідність повідомлення особи, яка заявила клопотання про скасування арешту майна, та особи, за клопотанням якої було арештоване майно, не доповнюється положенням про можливість розгляду клопотання за відсутності цих осіб, на відміну від ч. 1 ст. 172 КПК України, де вказано, що неприбуття цих осіб у судове засідання не перешкоджає розгляду клопотання.

Клопотання про арешт майна може розглядатися без повідомлення підозрюваного, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна [3]. Проте, така вимога не поширюється на випадки розгляду клопотання про арешт тимчасово вилученого майна. Водночас, аналіз судової практики свідчить, що існує низка випадків, коли сторони кримінального провадження не були повідомлені про те, що призначено судове засідання щодо накладення арешту на майно, прикладом є ухвала Печерського районного суду міста Києва від 21 серпня 2019 року у справі № 757/44462/19-к, № 428/8832/19 та ухвала Печерського районного суду міста Києва від 12 червня 2019 року у справі № 757/30182/19-к).

Також в юридичній літературі зазначаються випадки, коли власника майна на яке було накладено арешт не визнано підозрюваним або особою, яка несе цивільну відповідальність за шкоду завдану діями підозрюваного або неосудної особи і тому неврахування слідчими суддями того, хто саме є власником майна, на яке накладається арешт є порушенням права вільного володіння майном, закріплене вище згадуваною ст. 41 Конституції України.

Варто детальніше розглянути питання арешту майна третьої особи. У ч. 4 ст. 170 КПК України закріплено, що у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 цієї статті, арешт накладається на майно третьої особи, якщо є підстави вважати, що воно підлягає спеціальній конфіскації у випадках, передбачених КК України. Арешт накладають на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно або за вищу або нижчу від ринкової вартість і знала або могла знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, зазначених у п. 1–4 ч. 1 ст. 962 КПК України.

Аналіз ст. 170 КПК України дає підстави стверджувати, що арешту майна третьої особи може бути накладено у таких випадках:

- з метою збереження речових доказів;
- для забезпечення спеціальної конфіскації.

У ч. 1 ст. 64 КПК України зазначено, що третьою особою, на майно якої може бути накладено арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особа. Оскільки чітко вимоги до цих осіб чітко не визначені, такий підхід означає, що на практиці відповідні примусові заходи у вигляді арешту майна можуть бути застосовані до будь-якої особи. Хоча ч. 3 цієї статті передбачає, що третя особа, на майно якої накладено арешт, має права й обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, щодо арешту майна, на практиці ці особи є досить вразливими учасниками кримінального процесу, тому постає чимало ризиків порушення їхніх прав.

Ч. 3 ст. 132 КПК України, передбачено, що арешт майна не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

- існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Як і у випадку з розумною підозрою щодо майна, критерії обґрунтованої підозри законодавцем не встановлені, тому це поняття є оціночним;
- потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;
- може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням [3].

Закон забороняє арешт майна, коштів банку, віднесеного до категорії неплатоспроможних, а також майна чи коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Якщо слідчий суддя, суд відмовив в задоволенні клопотання або воно було задоволено частково, то все тимчасово вилучене майно або відповідна його частина підлягає негайному поверненню особі.

У разі ж задоволення клопотання слідчий суддя, суд зобов'язаний застосувати такий

спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб. При цьому ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляє не пізніше сімдесяти двох годин із дня знаходження до суду клопотання, інакше таке майно повертається особі, у якої його було вилучено [6, с. 345].

Також ст. 173 КПК України закріплює підстави для відмови у арешті майна, зокрема якщо особа, яка подала клопотання, не доведе необхідність такого арешту та наявність ризиків, передбачених ч. 1 ст. 170.

Висновки. Аналіз вищезазначених норм показує, що на сьогодні арешт майна є одним із найбільш поширених заходів обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні. Однак, ця процедура може стати проблемою для третіх осіб, які можуть бути позбавлені своїх прав на майно без належного захисту.

З одного боку, правоохоронні органи та суди повинні забезпечувати захист суспільних інтересів та боротися зі злочинністю, включаючи конфіскацію майна, яке було отримане незаконним шляхом. З іншого боку, вони повинні дотримуватися процедур, які гарантують права третіх осіб, та відповідати за будь-які незаконні дії, включаючи незаконний арешт майна третіх осіб.

Отже, важливо бути обережним та дотримуватися встановлених процедур при застосуванні арешту майна у кримінальному провадженні. Також необхідно мати на увазі захист прав та інтересів третіх осіб, які можуть бути зачеплені цією процедурою. В цьому контексті, розуміння законодавства та правових процедур, а також звернення до кваліфікованого юриста можуть допомогти захистити свої права та інтереси у разі застосування арешту майна у кримінальному провадженні.

Крім того, стаття показує, що розуміння процедури арешту майна є важливим для

кожного громадянина, оскільки ця процедура може стосуватися будь-якої особи, що стала свідком або потерпілою злочину. Тому, правильне розуміння процедури арешту майна може допомогти у захисті власних прав та інтересів.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню питання застосування арешту майна в кримінальному провадженні з правових аспектів та практичного досвіду. Ґрунтовно проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють застосування арешту майна, зокрема кримінальний процесуальний кодекс України та досвід їх практичного застосування в Україні. Розглянуто підстави та процедуру застосування арешту майна, питання необхідності та належності застосування такого заходу та його вплив на права третіх осіб, які є власниками або володільцями майна, що підлягає арешту.

Також розкрито проблемні питання, які пов'язані з дотриманням та реалізацією процесуальних та конституційних прав учасників, зокрема передбачені законодавством випадки обмеження права власності. Визначено, що такими умовами є прийняття відповідного рішення винятково судом; законність, обґрунтованість і вмотивованість такого рішення; суворе дотримання порядку здійснення процесуальних дій, які обмежують право власності. Акцентовано, що під час воєнного стану ці випадки залишаються незмінними. Дотримання відповідними правоохоронними органами процесуальних умов при яких допускається позбавлення або обмеження права приватної власності залишається так само необхідним, як і в звичайних умовах, коли не діє особливий правовий режим.

Розкрито ситуації застосування арешту майна, коли воно було отримане в результаті злочинної діяльності, коли існує ризик зникнення майна, коли останнє є доказом у кримінальному провадженні, а також у випадку коли потерпілий звернувся з вимогою про компенсацію збитків.

На підставі проведеного дослідження констатовано, що застосування арешту майна може бути ефективним інструментом боротьби зі злочинністю та надання допомоги потерпілим, проте воно повинно відповідати вимогам КПК України та іншим нормативно-правовим актам та забезпечувати права та законні інтереси всіх сторін.

Ключі слова: майно, арешт майна, арешт майна третіх осіб, право власності, кримінальне провадження, процедура, скасування арешту майна.

Bagrii T. Ya., Denysovskiy M. D., Sivitska H. Ye. Application of seizure of property in criminal proceedings: legal aspects and practical experience

Summary

The article is devoted to the study of the issue of property seizure in criminal proceedings from legal aspects and practical experience. The normative legal acts regulating the application of property seizure, in particular the criminal procedural code of Ukraine and the experience of their practical application in Ukraine, were thoroughly analyzed. The grounds and procedure for the seizure of property, the question of the necessity and appropriateness of such a measure and its impact on the rights of third parties who are the owners or possessors of the property subject to seizure are considered.

Problematic issues related to the observance and implementation of the procedural and constitutional rights of the participants are also disclosed, in particular, cases of limitation of property rights provided for by law. It was determined that such conditions are the adoption of the relevant decision exclusively by the court; the legality, reasonableness and motivation of such a decision; strict observance of the procedure for the implementation of procedural actions that limit the right

of ownership. It is emphasized that these cases remain unchanged during martial law. Observance by relevant law enforcement agencies of the procedural conditions under which the deprivation or limitation of the right to private property is allowed remains as necessary as in normal conditions, when no special legal regime applies.

The situations of the seizure of property, when it was obtained as a result of criminal activity, when there is a risk of property disappearing, when the latter is evidence in criminal proceedings, as well as when the victim has applied for compensation for damages, are disclosed.

On the basis of the conducted research, it was established that the use of property seizure can be an effective tool for fighting crime and providing assistance to victims, but it must meet the requirements of the Code of Criminal Procedure of Ukraine and other regulatory legal acts and ensure the rights and legitimate interests of all parties.

Key words: property, seizure of property, seizure of property of third parties, ownership, criminal proceedings, procedure, cancellation of seizure of property.

Список використаних джерел:

1. Т. Є. Зелькіна. Сутність й актуальні питання арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1(17). С. 42046. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/15097> (дата звернення: 25.02.23).
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.02.23).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. № 4651-VI. Дата оновлення: 05.02.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.02.23).
4. О. С. Франков. Захист права власності в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 34. С. 77–83. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7105159> (дата звернення: 25.02.23).
5. М. Задорожний. Як запобігти зловживанням під час тимчасового вилучення майна. *Протокол. Юридичний інтернет ресурс*. URL: https://protocol.ua/ru/mikita_zadorogniy_yak_zapobigti_zlovgivannuyam_pid_chas_timchasovogo_viluchennya_mayna/ (дата звернення: 25.02.23).
6. М. В. Лотоцький. Підстави накладення арешту на майно у кримінальному провадженні. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2020 року)*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила. 2020. С. 342–345. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29255/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%202020-1.pdf#page=342> (дата звернення: 25.02.23).